

SAVREMENO MUSLIMANSKO MIŠLJENJE PRED IZAZOVIMA EKOLOŠKE KRIZE

Dr. Samir BEGLEROVIĆ

Prema jednoj predaji, izvjesni pustinjač proveo je oko četiri stotine godina robujući uzvišenome Allahu, posvetivši se samo Njemu. Dosegao je visok duhovni stepen, pa je i oslovljavan Božijim prijateljem. Jednoga dana, na stablo koje je bilo u njegovoj bašči sletjela je ptica cvrkuta kakvog pustinjač nije nikad čuo. Premda mu je bilo jasno da su ptica i njen cvrkut samo Božija stvorenja, nije sebi mogao pomoći, zaljubio se u nju. Pjesma dalje kaže:

*Rabb pozva poslanika toga doba i reče:
„U venama pustinjaka sada otrov teče!
Sav ibadet beskrajnih dana i noći,
svu ljubav za Me, koja kao da nije mogla proći,
prodao je za cvrkut obične ptice;
zamijenio pticu za Božansko lice.
Ja sam njega zavolio, pazio i čuvao,*

*a on je Mene olahko i jeftino prodao!
Poruči mu da se prođe te ptičurine
ako ne želi izgubiti milost kod Mene“¹*

Ova pjesma poznatog *mutesavvifa* Feriduddina Attara, pored brojnih poruka, svojom tematikom i općom snažnom hiperbolom izravno nas uvodi u temu ovoga izlaganja. Osamljivanje vjernika s namjerom približavanja dragome Bogu nije jedinstvena praksa islama. Naprotiv, ne samo abrahamske, već općenito sve vjerske tradicije i metafizički sistemi poznaju praksu osamljivanja radi izbistravanja misli i pročišćenja duše i srca, što ima cilj dovesti vjernika na stepen veće bliskosti ili prisnosti s Uzvišenim Bićem. U svim tradicijama, barem u predindustrijskome dobu, to osamljivanje nije

¹ Feriduddin Muhammed Attar, *Govor ptica (Mantiq al-tayr)*, Sarajevo, Kulurni centar IR Iran, 2003., str. 150

uvijek značilo izoliranje od društva tek na način povlačenja u ćeliju (*halvet* ili *ćille*), već, prije svega, samostalan odlazak u prirodu. Upravo u prirodi, iz razloga koje ćemo navesti, čovjek je najbolje u mogućnosti jače se povezati sa *svetim*, na određen način to *sveto* kušati, sučeliti vlastitu ograničenost i duhovno-materijalnu egzistenciju sa *neograničenim, amaterijalnim*.

Kriza životne sredine

Nije odveć težak odgovor na pitanje otkud tolika duhovna snaga prirodi, čovjekovoj neposrednoj okolini. Naime, svi sveti tekstovi sasvim jasno ističu snažnu povezanost i neraskidivu međuzavisnost mikrosvijeta (čovjeka kao takvoga), makrosvijeta (čovjekove materijalizirane okoline) i svijeta čiste duhovnosti. Na tome tragu, misliti i povezivati se sa *svetim* nužno znači pristati, odnosno poštivati tu kosmičku hijerarhiju, i to u svakome smislu – ne samo na način verbalnog svjedočenja takve veze već i razumijevanja i doživljavanja povređivanja drugoga svijeta kao povrede vlastite intime i sigurnosti. Upravo u spomenutoj razlici ili nesuglasju između verbalnoga svjedočenja jedinstva i međuzavisnosti svjetova i punog empatičnog osjećanja svake, pa i najmanje promjene, u svakome od njih leži osnovno opravdanje tretiranja pitanja odnosa modernoga čovjeka prema prirodi, prirodnom okruženju.

Pod pojmom *moderni čovjek* ne podrazumijeva se samo stanovnik razvijenih modernih društava i država (geografski zapad), već više-manje stanovnici cijele Planete, jer se i pripadnici svake muslimanske zajednice, svjesno ili nesvjesno, svojim načinom života odriču tradicije u korist moderniteta (kulturološki zapad). Ovo je slučaj na svim poljima života, među kojima i na polju njihovoga odnosa prema čovjekovom okruženju.

Kako ističe profesor Nasr, veliko zagađenje zraka u Teheranu ili Kairu, erozije planina u Jemenu i goleti u mnogim područjima Malezije i Bangladeša nimalo ne izdvajaju odnos muslimana našega vremena prema prirodi u poređenju sa odnosom razvijenih, netradicionalnih, modernih društava i zemalja

prema okolini.² Štaviše, uzmemo li za primjer našu zemlju, gdje veliku većinu građanstva čine vjernici tradicionalnih, abrahamskih, religija, naprasno, neselektivno, jurišanje na svaku čistu rijeku, svaku gustu šumu, čak svaku zelenu površinu u gradu, zaprepašćuje ne samo modernoga pobornika zaštite prirodne okoline (*ekologa*), već i svakoga iole svjesnog tradicionalnog vjernika.

I pored njegovanja tradicije iščitavanja i studiranja svetih tekstova i pisanja brojnih komentara, i u Bosni i Hercegovini *sveto* je *prognano* iz čovjekovog okruženja. Sve se mjeri i upravlja prema modernome čovjeku, u ovome slučaju – prema modernome čovjeku Bosne, prema njegovim neutaživim sklonostima ka luksuzu, radi čijega je zadovoljenja on spreman na sve, trgajući i *sveti savez* triju svjetova, ali i suvislost vlastite egzistencije. Na djelu je pronevjera zadaće staranja o prirodi u svakom njenom segmentu, i po pitanju njene zaštite i po pitanju njene obnove, pa čak i u dimenziji estetike načina čovjekovog stambenog ugrađivanja u nju – arhitekture, što je u posljednje vrijeme sve više u porastu. Tako, pri izgradnji vjerskih, stambenih i poslovnih zdanja, čovjek našega doba svuda u svijetu, i u našoj zemlji, vođen je jednim jedinim ciljem – zaradom te ni sebi ne ostavlja dovoljno prostora i vremena za osluškivanje pulsiranja *svetosti* u vlastitoj duši, niti ima bilo kakvoga osjećaja za prisutnost *svetoga* u svome okruženju. Stoga je čest slučaj da moderna vjerska zdanja svojom arhitekturom više nalikuju magacinima, brodovima, garažama i hangarima negoli mjestima čovjekovoga obredoslovnoga odnosa prema *svetom*. Arhitektura jest i odraz materijalnih mogućnosti, ali ona, prije svega, reflektira unutarnje stanje graditelja, njegova duhovna stanja i potrebe. Na ovome tragu nije teško protumačiti duhovnost modernoga čovjeka koji, i dok manifestira vlastiti odnos prema *svetome*, na način podizanja vjerskih i stambenih zdanja, a ne treba zaboraviti da je Muhammed, a.s., podsticao na obavljanje dobrovoljnih namaza u kućama, poredeći one u kojima se

2 Vidi: Seyyed Hossein Nasr, *Islam i kriza životne sredine*, u dijelu: *Suret čovjeka i prirode*, Sarajevo, El-Kalem, 2001., str. 149

ne klanja sa grobovima,³ što u isti red bitnosti postavlja uređenje doma i uređenje džamije ili mesdžida, na tu džamijsku svetost i svetost kuće gleda kroz jaku, gotovo nekontroliranu sklonost ka materijalnome ili, rečeno rječnikom našega i susjednih prostora, sklonost ka onome u šta mu se trenutno najviše *isplati* ulagati i onome šta ga najviše ushićuje: parking-prostori, velika skladišta robe i zamamna prijevozna sredstva, sa zajedničkom najpoželjnijom karakteristikom – da ih je što više, da su što veća.

Nismo se slučajno osvrnuli i na pitanje arhitekture, jer zdanja neke civilizacije najbolje oslikavaju odnos prema prirodi, njeno razumijevanje svetosti prirode. Rogobatnosti arhitekture, odnosno džamijskih i kućnih interijera i eksterijera najbolje pokazuju čovjekovo duboko, suštinsko nerazumijevanje svetosti čina vlastitoga smještanja u neki prostor. Kič i svaka vrsta neukusa, spajanje nespojivoga, uz isticanje grandioznosti i luksuza, otkriva nam da i vjernik našega vremena apsolutno nije svjestan svetosti doma i džamije/mesdžida. Svaki njihov dio simbol je za sebe. Koliko danas pri osmišljavanju gradnje znači to što je dom simbol samog čovjekovog srca, pa je interijer doma, ustvari, odraz razigranosti manifestiranja lijepih Božijih imena i svojstava u srcu osobe, koliko je uopće važno da sanjanje kućnoga praga ili kućnih vrata simbolizira ženu zato što žena kao i dom predstavlja intimu, sveti ili nepovredivi, privatni, entitet (*úarim*)⁴!?

To svojevrсно pitanje žrtvovanja kvaliteta radi kvantiteta analizirao je još četrdesetih godina prošloga stoljeća poznati Rene Guenon, označivši takvu sklonost modernoga čovjeka kao *mržnju prema svetome*. Jer, budući da *sveto* ne šuti, čovjek modernoga doba plaši se *svetoga*. Taj strah moderni čovjek najčešće prevazilazi na dva načina: ili njegovanjem mržnje prema njemu ili, pak, negiranjem i *svetoga* i svega što je na bilo koji način povezano sa *svetim*, u prvo-

3 Hadis bilježi Ebū Davu, imam Ḥanbal, El-Bajhaki i Ibn Māga, prenoseći ga od hazreti Ibn ‘Umara. Vidi: ‘Abd ar-Ra’ūf al-Munāwī, Fayḍ al-Qadīr Šarḥ al-Ġāmi’ aš-Šaḡīr, Kairo, al-Maktaba at-Tiġāriyya al-Kubrā, 1356. godina po Hidžri, tom I., str. 160

4 Vidi: Annemarie Schimmel, *Deciphering the Signs of God: A Phenomenological Approach to Islam*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1994., str. 50

me redu negiranjem mjesta religije u društvu.⁵ I ovdje uviđamo paradoks. Premda je sadašnje doba vrijeme reaktualiziranja religije i religijskoga, gotovo svaki aspekt odnosa prema prirodi ljudi koji su nam prethodili, a koji su bili neskloni religiji i isticanju *svetoga*, umnogome je bio izgrađeniji i bliži tradicionalnome negoli naš odnos danas, što na najbolji način potvrđuje rečeno na samome početku ovoga rada, da većina tradicionalnih vjernika svojim odnosom prema *svetome*, među kojim i odnosom prema čovjekovom okruženju, ustvari negira tradiciju.

A kakav je, ustvari, tradicionalni pogled na prirodu, na čovjekovu okolini? Sa željom da odgovorimo na ovo, osvrnut ćemo se na pitanje svetosti prirode, na svojevršnu opčinjenost tradicionalnoga vjernika svijetom koji ga okružuje kao znakom prisutnosti neizrecive Božije ljepote, znakom zbog kojega čovjek često zna zanemariti i Označavano, pjevom hvale koji može nekad od čovjeka sakriti Samog Hvaljenog.

Priroda kao objava

Kur’an časni govori o dvovrsnosti Božijega objavljivanja, objavi na način spuštavanja Knjige – Kur’ana (*tenzīl*) te neprekidnoj objavi na način Božijega stvaranja, Božijega neprekinutog činjenja, što je u Kur’anu označeno kao *konstantno Božije zanimanje nečim* (*kulle jevmin Huve fi še’n*)⁶. Službeni teološki stav je da je Kur’an kao Božije svojstvo nestvoren, zapisan u povijesnoj formi u obliku Mushafa. S druge strane, Božija samoobjava na način konstantnoga stvaranja, u prirodi i kroz različita stanja čovjekove duše, označena je kao Božiji znakovi (*ājāt*), koji će čovjeku biti pokazivani do Sudnjega dana, i to u svemirskim prostranstvima i u samim ljudima, dok ljudima istina ne postane jasna.⁷ Slijedeći ovaj ajet, sasvim je jasno da priroda, kompletno čovjekova bliža i dalja okolina, ni u kom slučaju nije neki mrtvi susjed, već, suprotno, sasvim živ, produhovljen i svjestan egzistent.

5 Rene Guenon, *The Reign of Quantity & The Signs of the Times*, New York, *Sophia Perennis et Universalis*, 1995., str. 106, 107

6 Kur’an, sura Er-Rahmān, ajet 29

7 Kur’an, sura Fussilet, ajet 53

Da se podsjetimo, poslanik Muhammed, a.s., obavijestio nas je da poznaje kamen koji mu je nazivao selam još prije poslaničke misije ili, da uzmemo još jedan od primjera, slučaj palme Hannan, koja je plakala nakon što je Muhammed, a.s., prestao držati hutbu na njoj. Poslanik, a.s., prišao joj je nakon toga da je utješi. Ovi, i slični događaji⁸ modernome vjerniku sigurno zvuče nevjerovatno, pa je i skloniji tumačiti ih kao iskaze više simbolične nego stvarne naravi. Ali, oni se tradicionalno prihvataju kao stvarni događaji. Jer, kako što smo vidjeli, sâm Kur'an o prirodi govori kao o Božijim znakovima, Božijem konstantnom samoočitovanju.⁹

Shodno djelovanju dva Božija imena, Vidljivi¹⁰ (*ez-Zāhir*) i Skriveni (*el-Bātin*), razlikuje se i čovjekov odnos prema svetosti prirode. Svetost koja počiva u prirodi većina doživljava tek kao simboliku, jer ne iziskuje poseban napor shvatiti da se Bog kao Skriveni i manifestira skriveno. Ali se iz razviđanja nipošto ne smije isključiti drugo od spomenuta dva Božija imena, ime Vidljivi. Drugim riječima, radi se o razumijevanju dvije osnovne kategorije Božijega samoobjavlivanja, one na način uzvišenosti, svenadilaznosti ili transcendencije (*tenzīh*), i one na način sveprisutnosti, sličnosti ili imanencije (*tešbīh*).¹⁰ Mada teologije *ešarizma*, *maturidizma* i *tahavizma* poznaju oba ova principa, njihovi teolozi, strahujući od antropomorfizma i korporealizma (*tedžsim*), nerijetko znaju gotovo u potpunosti zanemariti princip Božije sveprisutnosti, zauzimajući tako pravac veoma blizak učenju o Božijoj potpunoj svenadilaznosti (*ta'tīl*), učenju radi kojega spomenute škole najviše prigovoraju *mutezilijama*. I sâm Kur'an upozorava na ovaj problem postavljajući vjernicima pitanje zar će prihvatiti samo jedan dio knjige, a drugi odbaciti.¹¹ Kur'an nas upućuje na Božija svojstva neprirecivosti (poput onoga da pogledi do Njega ne dopiru, a On do pogleda dopire – *lā tudrikuhul ebšār ve Huve judrikul*

ebšār),¹² iz čega je derivirana takozvana *negativna teologija*, koja govori o tome šta dragi Bog nije, ali nas istodobno upućuje i na Božija svojstva prisutnosti i bliskosti, poput svojstva da je dragi Bog čovjeku bliže i od same žile kucavice (*ve na'īnu aqrebu ilejhi min úablil verid*).¹³

Analogno, muslimanski klasični teolozi izvršili su podjelu lijepih Božijih imena (*Esmā'ullāhi'l-Husnā*)¹⁴ shodno tome otkriva li se u njima dragi Allah na način naličnosti svojstava stvorenja na Božija svojstava (*Esmā'ul Džemāl, imena ljepote*, odnosno *katafatička imena*) ili na način Božije neprispodobivosti (*Esmā'ul-Dželāl, imena veličanstvenosti* ili *apofatička imena*).¹⁵

Dva su osnovna razloga nemogućnosti jasnoga viđenja odnosa manifestiranja dva Božija imena, Vidljivi i Skriveni, na stranicama prirode. Prvi razlog je intelektualna, nikako i ontološka, udaljenost modernoga čovjeka od svetosti, progonstvo svetosti i iz moderne metafizike i iz društva, odnosno takozvana dvostruka redukcija religioznosti.¹⁶ Drugi razlog je upravo Božije istodobno samorazotkrivanje i samoskrivanje, pokazanje pod vidom manifestiranja imena *Ez-Zāhir*, ali odmah i povlačenje manifestiranjem imena *El-Bāhin*. Uzvišeni Allah kao Vidljivi očitovan je upravo samim postojanjem, *ospoljenjem* svih svjetova, pa tako i ovoga našeg svijeta, te svijeta prirode koji nas okružuje.¹⁷ Samo u ovome kontekstu može se bez ikakve bojazni prihvatiti poznata predaja o snu koji je usnio neki *dobri* (*evlija*) u kome mu je rečeno da pogleda i da će vidjeti svoga Gospodara. Pogledavši, *dobri* je mogao vidjeti samo svijet kojega fizičkim očima motri svaki dan, na šta se požalio da ipak ne vidi. Podstaknut da ponovno pogleda, ugledao je

12 Kur'an, sura El-En'ām, ajet 103

13 Kur'an, sura Kef, ajet 16

14 Rešid Hafizović, *Teolški traktati, 1: O načelima islamske vjere*, Zenica, Bemust, 1996., str. 34

15 Konačno, Imena usmjerena na sāmoga čovjeka kao krunu Božijega stvaranja, ona koja se smjeraju u punini odraziti na čovjekovome srcu, oslovljena su Imenima Svršenstva, *Esmā'ul Kemāl*. Vidi: Rešid Hafizović, *Teolški traktati 1*, str. 42.

16 Vidi: Adnan Silajdžić, *Kriza suvremene religioznosti*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka, str.

17 Vidi: Frithjof Schuon, *Dimenzije islama*, Sarajevo, El-Kalem, 1996., str. 53.

8 Vidi: Muhammed Hamidullah, *Muhammed a.s. – Život*, Zagreb, bez izdavača, 1977., tom I., str. 99

9 Da navedemo još događaj Božijega sasvim konkretnog razgovora sa nebesima i Zemljom, kad su izjavili da Mu se pokoravaju milom. Vidi: Kur'an, sura Fussilet, ajet 11

10 Vidi: Aš-Šarif al-Ġurġānī, *Kitāb at-Ta'rifāt*, Bejrut, *Dār al-Fikr*, 2005., str. 43

11 Vidi: Kur'an, sura El-Bekara, ajet 85

isto, shvatio šta mu se govori, a potom izjavio da sada vidi.

Priroda, čovjekova okolina, svakodnevno otkriva svoju svetost bivajući svojevrsna pozornica događanja neprekidnoga procesa Božijeg samootkrivanja i samoskrivanja, Božijega naizmjeničnog objavljivanja kroz imena Vidljivi i Skriveni. Za spoznaju toga događanja, za spoznaju svetosti prirode, nije dovoljan vjernikov tek verbalni izričaj. Prije je riječ o dugotrajnom i mukotrpnom procesu, koji obuhvata nekoliko stepena uvjerenja (*jekīn*) kroz koje se prolazi, od ubjeđenja (*'ilmul jeqīn*), preko *osvjedočenja* (*'ajnul jekīn*) do kušanja (*hakkul jekīn*). Spoznaja događanja procesa Božijeg otkrivanja i skrivanja jedna je od božanskih tajni (*sirr ilāhī*) do koje se dolazi postepeno, jačanjem duhovne pripremljenosti za njeno otkrivanje (*el-istīdād*). Hazreti Mevlana Dželaluddin Rumi ovo je predivno izrazio govoreći svome vjernom učeniku Husamuddinu Čelebiji da usljed otkrivanja svih tajni, ni on, Husamuddin, ni njegovoga okolina ni niko na svijetu neće moći opstati. Uz želju, uvijek treba postojati i mjera. Tako Sunce grije cijeli svijet, ali sa prilične udaljenosti. Kad bi se približilo, na Zemlji bi sve sagorjelo.¹⁸ I Džibril-i Emin, a.s., u Noći miradža imao je svoju granicu koju nije mogao preći, jer bi, u protivnome, sagorio. Tako je ostavio Muhammeda, a.s., da ovaj sâm nastavi put Miradža. Identičan je slučaj sa vjerskim tajnama: njih vjernik otkriva postepeno i polahko, prethodno se za njih pripremiš duhovno.¹⁹

Ipak, to što je čovjek dobio takvu privilegiju i čast da bude stvorenje koje može najpotpunije te iščitavati objave nikako ne znači da je dobio tek svojevrsnu hijerarhijsku prednost u odnosu na druge svjetove. Istodobno s tom privilegijom, čovjek je dobio zadaću staranja o svim svjetovima upravo zato što on, potruđi li se dovoljno, jedini može Božije poruke sagledati

18 Mevlana Dželaluddin Rumi, *Mesnevija*, Sarajevo, Udruženje derviških redova RBiH, Tarikatski centar, 1996., tom I., bejtovi 139-141, str. 14

19 Vidi komentar rahmetli šejha Ibrāhīma ed-Dusūkja Šatāa na citirane Mevlane stihove u knjizi: *Mawlānā Ġalāl ad-Dīn ar-Rūmī, Maṭnawī*, Kairo, *Al-Mağlis al-'Alā li at-Taqāfa*, 1996., tom I., str. 384, 385

u svoj njihovoj punoći. Nažalost, naše vrijeme, vrijeme industrijskog i postindustrijskoga doba, kao što smo to već rekli, najjasnije svjedoči čovjekovu izdaju povjerenoga mu *emaneta*. Svetopovijesnoj zadaći bivanja Božijega *namjesnika* na Zemlji (*halīfetullāh fil erḍ*) čovjek pretpostavlja sasvim povijesni, samonametnuti zadatak ovozemaljskoga nemilosrdnog razvoja. Upravo ovaj problem tretirat ćemo u zasebnome poglavlju.

Razvoj po svaku cijenu?

Kako to ističe Ziauddin Sardar, pod pojmom razvoj (*Development*) podrazumijeva se prijelaz sa prethodnoga (nižega) stepena društva ili države na naredni (viši) stepen. Na ovaj način definiran, razvoj bi označavao nešto čemu bi trebala težiti svaka civilizacija, pa tako i tradicionalne. Ali, dublje motreći, osnovni problem razvoja ili progressa razumijevan na ovaj način leži u činjenici da taj prijelaz, odnosno kvalificiranje *nižeg* i *višeg* stepena zahtijeva neku matricu, obrazac, a danas se kao jedino valjano mjerilo ističu moderna kultura i civilizacija sa svime što one sa sobom nose.²⁰ Nije nepoznato da je u posljednjim decenijama ono što prema toj matrici predstavlja razvoj zemljama Afrike i Azije značilo samo produbljenje siromaštva, povećanje broja ratova i svih oblika nasilja, još veću ugroženost ljudskih života i još nemilosrdnije uništavanje prirodnih bogatstava – zagađenja voda, uništenja šuma i gotovo potpuni nestanak nafte. Stoga je sasvim opravdano postaviti pitanje: Može li se opravdati želja za razvojem po svaku cijenu ili postoji nešto što je iznad te želje?

Osnovni problem pogubnosti društvenoga, prije svega ekonomskog razvoja za čovjekovu okolinu i samu prirodu čovjekove egzistencije leži u modernoj koncepciji, prema kojoj ništa nije vrijedno osim materije i njenih derivata.²¹

20 Vidi: Ziauddin Sardar, *Beyond Development: An Islamic Perspective*, u djelu *Islam, Postmodernism and Other Futures*, London-Sterling, *Plutto Press*, 2003., str. 312

21 Vidi: Rene Guenon, „A Material Civilisation“, u djelu *Crisis of the Modern World*, London, Luzac and Company LTD., 1975., str. 79.

Napominjemo da ni u kom slučaju razumijevanje pojma materije i njenoga vrednovanja ne treba tražiti u nekoj od filozofskih škola. Koncept o kome govorimo ustvari je više mentalni obrazac po kome se ponaša čovjek modernoga doba.²² Shodno novonastaloj praksi (*biđa*) shvatanja čovjeka, njegove i svih drugih egzistencija kao čisto materijalnih pojava koje se mogu svesti na najosnovnije principe mehanike, koji se imaju izvoditi isključivo iz iskustvenoga, zahvaljujući *kartezijanizmu*, odnosno učenjima *mehanicizma* i *empirizma*, kompletno predindustrijsko znanje sada je svedeno na proučavanje pojavnoga svijeta do te mjere da su sve druge znanstvene metode proglašene neznanstvenim.²³ Na tome tragu, više nema govora o prirodi kao produhovljenom entitetu, već isključivo kao materijalnoj datosti kojom čovjek gospodari. Ili, upotrijebivši poznatu sintagmu, u vremenu predindustrijskoga doba priroda je tretirana kao *supruga*, dočim se u modernome dobu tretira tek kao *prostitutka*.²⁴

S obzirom da tradicionalne religije, među kojima i islam, ne samo na prirodu već i na sve svjetove, kako materijalne tako i amaterijalne, gledaju kao na Božije samoobjavljivanje, one nisu ni mogle prouzrokovati krizu životne sredine, i to ne samo iz razloga općega, nesegmentiranoga pristupa životu kao takvome, već i usljed tretiranja čovjekove okoline kao jednog od Božijih stvorenja. S druge strane, što smo spomenuli na početku ovoga rada, to istodobno ne

22 Rene Guenon, *A Material Civilisation*, str. 80.

23 U ovakvoj atmosferi, kao lažna alternativna materijalizmu u rečenomu smislu, nameće se pokret *spiritualizma* odnosno *neospiritualizam* koji je samo druga strana primjene spomenutog mentalnoga obrasca po kojemu moderni čovjek živi. Dok se učenje *neospiritualizma* postavlja nasuprotno učenju *materijalizma*, ono istodobno ne uspijeva problem zahvatiti u cjelini pa se naprimjer na pitanja mitologizacije moderne znanosti, industrijalizacije i *reduciranja religioznosti* u društvenoj ravni uopće ni ne osvrće. Usporedi: Rene Guenon, *The Reign of Quantity & The Signs of the Times*, str. 258., 259. Ovo na najbolji način predstavlja i temeljnu razliku između tradicionalnih religija i *novih religioznih pokreta*.

24 Vidi: Seyyed Hossein Nasr, *The Islamic perspective on the environmental crisis: Seyyed Hossein Nasr in Conversation with Muzaffar Iqbal*; transkript intervjuja između profesora Nasra i Muzaffera Ikbala vođenog u Kanadi, *Sherwood Park*, 19. februara 2007. godine

znači da vjernici tradicionalnih religija svojim neodgovornim i indolentnim ponašanjem ne produbljuju tu krizu svakodnevno. Teško je danas samo na osnovu analiziranja stanja životne sredine u različitim državama ustanoviti je li riječ o modernom ili tradicionalnom društvu, napose o islamskom ili neislamskom. I većina muslimana nije izbjegla, nažalost još se ne nastoji ni izliječiti, od najopasnije bolesti modernoga doba, kontinuiranoga konzumerizma, usljed čega su izgubili osjećaj da zadovoljenje vlastitih prohtjeva, a najčešće su ti prohtjevi samo luksuz, ne smije ići na štetu drugih stvorenja, ne smije ići na štetu prirode. Usudili bismo se u ovome kontekstu reći da napredak nekog lokalnog islamskog društva ne može biti određivan shodno slijepom industrijskom napretku, već, prije svega, shodno svijesti o *svetosti* svih egzistencija s kojima je čovjek u dodiru na ovome svijetu. Drugim riječima, napredak i razvoj, shodno jedino vrijednoj – ahiretskoj kategoriji, ogleda se u odlučnosti i snazi vjernika da zaštiti druge svjetove, među kojima i prirodu, da odgovori na ili da potvrdi prihvaćeni *emanet*. Posebno zabrinjava što i veoma mali broj islamskih učenjaka vjericima skreće pažnju na problem izdaje obaveze zaštite svjetova. Upravo u tome leži velika šansa, ali i zadaća imama, koji među svim vjericima trebaju širiti svijest o ugroženosti prirode, Božijega stvorenja, kontinuirane Božije Objave. Kako su muslimani osjetljivi na promjenu makar jednoga harfa/slova objavljene, a potom zapisane Božije Knjige, na isti način trebaju osjećati odbojnost prema bilo kakvome nasilnom interveniranju u harmoniju egzistencije prirode. I premda je dužnost tradicionalnoga vjernika podržati svaki smislen ekološki projekt, ipak potpuno i stalno rješenje problema okoline može biti postignuto samo kroz održavanje tradicionalnih metafizičkih principa o kojima smo govorili. Kao i spoznaja božanskih tajni, i ovo je dugotrajan proces, što nikako ne znači da od njega treba odustati.

Kako se, konačno, postaviti prema nekim gorućim problemima ekologije? Smatramo da, kao i kod većine problema modernoga doba, ne može biti dat jedinstven i univerzalan odgovor. Naprimjer, sigurno je da su ispušni plinovi iz automobila najveći izvor zagađenja. Ali,

znači li to ujedno da tradicionalni vjernik ne bi trebao voziti automobil ili koristiti motorna prevozna sredstva koja troše naftu? Nikako ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da, i pored očite destruktivnosti koju i po čovjeka i po njegovu okolinu predstavlja rad i na, ne daj Bože, aktiviranju atomske i sličnih razornih bombi, veliki broj muslimanskih mislilaca ipak smatra da i muslimanska društva moraju posjedovati atomsku bombu. Sve su to pitanja koja, čini se, ne mogu dobiti svoj univerzalan odgovor sve dok se moderni čovjek, moderni vjernik, u potpunosti ne okrene višem svijetu, uzvišenome Bogu.

Ponovno se pozvavši na profesora Nasra, istaći ćemo dva najbitnija segmenta širenja svijesti o nužnosti zaštite čovjekove okoline.²⁵ Prvi segment je stručni, a tiče se širenja te svijesti među ljudima dobro upoznatim i sa kulturom Evrope, odnosno modernih razvijenih društava, i sa kulturom i filozofijom tradicionalnih društava. Drugi segment odnosio bi se na širenje svijesti o nužnosti zaštite i liječenja čovjekove prirodne okoline među narodom, koji mora podrazumijevati i skretanje pažnje na naizgled banalne stvari, ali i objašnjavanje svetosti koja počiva u prirodi.

U svakome slučaju, ovakav i slični zadaci zahtijevaju prije svega vlastitu žrtvu, što ćemo najbolje objasniti pozvavši se ponovno na jedno od poznatih tesavufskih predanja, ovaj put na ono Mevlane Dželaluddina Rumija, koje kazuje o golubici koja je utočište od jastreba našla na grudima čovjeka koji je tom prilikom tuda prolazio, na šta se jastreb tom čovjeku požalio rekavši da mu nema pravo oduzimati opskrbu te je čovjek, želeći i pomoći golubici a i jastrebu dati njegovo pravo, otkinuo komad vlastitoga mesa sa ruke i time nahranio jastreba. Premda se čine nemogućim različita odricanja unutar modernoga kontinuiranog konzumerizma, čak i suludim, sasvim je jasno da bez temeljne promjene čovjekovoga koncepta razumijevanja prirode nije moguće ni pristupiti rješavanju ekološke krize. Upravo izmjena tradicionalnoga gledanja na prirodu i zamjena čovjekove uloge na Zemlji, umjesto brige za druge – sada vladanje

nad drugim, direktno su uzrokovali sadašnju situaciju. Kako je moderni čovjek smogao snage i ludosti *izmijeniti* u povijest učitanu ovu vrstu objave, tako tradicionalni vjernik jednostavno mora smoći snage ponovno čitati tu objavu u autentičnome zapisu. A kako nas Poslanikova, a.s., praksa uči, za svako pročitano slovo Objave čovjek će dobiti zasebnu nagradu.²⁶

25 Vidi: Seyyed Hossein Nasr, *The Islamic perspective on the environmental crisis*, str. 7, 8

26 Hadis bilježi Ebu Nu'ajm el-Išbahānī, prenoseći ga od hazreti 'Abdullaha ibn el-Mesuda. Vidi: Abū Nu'aym al-Išbahānī, *Ḥil'ya al-Awliyā' wa Ṭabaqāt al-Ašfiyā'*, Bejrut, *Dar el-Kitāb el-'Arabi*, 1405. godina po Hidžri, tom VI., str. 263

Summary**CONTEMPORARY MUSLIM THOUGHT IN THE FACE OF CHALLENGES OF ECOLOGICAL CRISIS****Samir Beglerović**

Man's treatment of the environment is the best reflection of his comprehension of the concept of *sanctity*, given that all traditional scriptures treat nature as God's creation. By destroying his own environment, by meddling into its existence for the purpose of its ceaseless exploitation in order to achieve his own gratification in this world, the man actually tears off the pages of God's Decree of Creation. What makes it even more absurd is the fact that the contemporary society in Bosnia and Herzegovina has almost completely embraced such treatment of nature so much so the previous period of aggressive atheism seems, in hindsight, more traditional in that sense than the contemporary one. Environmental protection as a way to defend God's declaration, the relationship of the traditional and modern man of faith toward nature and, specifically, the way Muslims of Bosnia and Herzegovina treat the environment are some of the issues explored in this article.

موجز**الرأي الإسلامي المعاصر أمام تحديات الأزمة البيئية****سامر بغليروفيتش**

إن علاقة الإنسان ببيئته الحياتية هي الطريقة الأمثل التي تعكس فهمه لما هو مقدس. حيث أن النصوص التقليدية جميعها تتحدث عن الطبيعة من حيث كونها وحيا إلهيا. إن الإنسان بتدميره لبيئته الحياتية وبتدخله في طريقة وجودها من أجل استغلالها غير المحدود طلبا للمتعة في هذه الحياة الدنيا. إنما يمزق صفحات الوحي الإلهي التي تتحدث عن كيفية الخلق. وما يزيد من حجم المفارقة أن مجتمع البوسنة والهرسك المعاصر قد اعتمد بالكامل تقريبا العلاقة بالطبيعة المذكورة آنفا. بينما كانت فترة الإلحاد العدواني السابقة في كثير من الأمور أكثر تمسكا بالتقاليد. ويعالج هذا المقال عدة قضايا منها: مشاكل النظر في الطبيعة من حيث كونها طريق لمعرفة الخالق. وعلاقة الإنسان/المؤمن التقليدي والعصري بالطبيعة. وخاصة علاقة مسلمي البوسنة والهرسك بالبيئة الحياتية.